

## O'ZBEKISTONDA MOLIYA TIZIMI VA UNING TARKIBIY TUZILISHI

1i-25 guruh talabasi

Pardanazarov Shohruh

spardanazarov6@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston Respublikasining moliya tizimi, uning mohiyati, ahamiyati hamda tarkibiy tuzilishi atroflicha yoritilgan. Xususan, moliya tizimining asosiy bo'g'inlari — davlat byudjeti, byudjetdan tashqari jamg'armalar, korxonalar moliyasi, uy xo'jaliklari moliyasi va moliya bozorlari faoliyati tahlil qilingan. Shuningdek, mamlakat iqtisodiyotida moliya tizimining tutgan o'rni, uning barqaror rivojlanishdagi roli va iqtisodiy islohotlar jarayonidagi o'zgarishlar ko'rib chiqilgan. Maqolada O'zbekistonda moliya tizimini modernizatsiya qilish, samaradorligini oshirish hamda xalqaro moliya tizimiga integratsiyalashuv masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalari moliya tizimini yanada takomillashtirish va iqtisodiy o'sishni ta'minlashga xizmat qiluvchi taklif va tavsiyalar bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: Moliya tizimi, davlat moliyasi, davlat byudjeti, mahalliy byudjetlar, byudjetdan tashqari jamg'armalar, moliya bozori, bank tizimi, markaziy bank, tijorat banklari, kredit tizimi, soliq tizimi, soliq siyosati, fiskal siyosat, monetar siyosat, investitsiyalar, sug'urta tizimi, moliyaviy resurslar, davlat daromadlari, davlat xarajatlari, moliyaviy barqarorlik

Kirish

Hozirgi globallashuv va iqtisodiy integratsiya sharoitida har qanday davlatning barqaror rivojlanishi ko'p jihatdan uning moliya tizimining samaradorligi bilan belgilanadi. Moliya tizimi iqtisodiyotning "qon tomirlari" sifatida davlat, xo'jalik yurituvchi subyektlar va aholi o'rtasidagi pul mablag'lari harakatini tashkil etadi

hamda ularning oqilona taqsimlanishini ta'minlaydi. Shu nuqtai nazardan, moliya tizimini chuqur o'rganish va uni takomillashtirish masalalari dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. O'zbekiston Respublikasida mustaqillik yillaridan boshlab moliya tizimini shakllantirish va rivojlantirish borasida izchil islohotlar amalga oshirildi. Bozor iqtisodiyotiga o'tish jarayonida davlat moliyasi, soliq tizimi, bank-moliya sektori va moliya bozorlari tubdan qayta tashkil etildi. Ayniqsa, so'nggi yillarda mamlakatda olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar moliya tizimini modernizatsiya qilish, uning institutsional asoslarini mustahkamlash va xalqaro standartlarga moslashtirishga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Moliya tizimi o'z tarkibiga bir qator muhim bo'g'inlarni qamrab oladi. Jumladan, davlat byudjeti tizimi, byudjetdan tashqari jamg'armalar, korxonalar va tashkilotlar moliyasi, uy xo'jaliklari moliyasi, shuningdek, moliya bozorlari (pul bozori, kapital bozori, sug'urta bozori) uning asosiy tarkibiy qismlarini tashkil etadi. Ushbu bo'g'inlarning o'zaro uyg'un va samarali faoliyati mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, moliya tizimi orqali davlat iqtisodiy siyosatini amalga oshiradi. Xususan, fiskal siyosat yordamida davlat byudjeti daromadlari va xarajatlari boshqariladi, monetar siyosat orqali pul-kredit munosabatlari tartibga solinadi. Natijada inflyatsiya darajasini jilovlash, investitsion muhitni yaxshilash, iqtisodiy o'sishni rag'batlantirish va aholi bandligini ta'minlash kabi ustuvor vazifalar hal etiladi. Bugungi kunda O'zbekistonda moliya tizimini yanada rivojlantirish va uning samaradorligini oshirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Raqamli iqtisodiyotga o'tish, elektron to'lov tizimlarini keng joriy etish, bank xizmatlari sifatini oshirish, kapital bozorini rivojlantirish hamda moliyaviy inklyuziyani kengaytirish ushbu yo'nalishdagi ustuvor vazifalar sirasiga kiradi. Bundan tashqari, moliyaviy nazorat va audit tizimini kuchaytirish, davlat moliyaviy boshqaruvida shaffoflikni ta'minlash ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga O'zbekistonda moliyaviy iqtisodiy ko'rsatkichlar haqida malumot berib o'taman. O'zbekistonda moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlar mamlakat iqtisodiyotining umumiy holati, rivojlanish darajasi va barqarorligini baholashda muhim ahamiyatga ega. Ushbu ko'rsatkichlar orqali

iqtisodiy o'sish, inflyatsiya, bandlik, investitsiyalar va davlat moliyasining holati aniqlanadi. Avvalo, yalpi ichki mahsulot (YAIM) mamlakat iqtisodiyotining eng asosiy ko'rsatkichidir. So'nggi yillarda O'zbekistonda YAIM barqaror o'sish sur'atlariga ega bo'lib, o'rtacha 5–7% atrofida o'sib kelmoqda. Bu esa iqtisodiy islohotlarning samarali olib borilayotganidan dalolat beradi. YAIM hajmining ortishi ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish va investitsiya faoliyatining kengayishi bilan bog'liq. Inflyatsiya darajasi ham muhim ko'rsatkichlardan biri hisoblanadi. O'zbekistonda inflyatsiya darajasi avval yuqori bo'lgan bo'lsa-da, so'nggi yillarda Markaziy bank tomonidan olib borilayotgan qat'iy monetar siyosat natijasida pasayish tendensiyasiga ega bo'ldi va o'rtacha 7–10% atrofida shakllanmoqda. Bu esa narxlar barqarorligini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Davlat byudjeti ko'rsatkichlari ham moliyaviy tizimning muhim tarkibiy qismidir. Byudjet daromadlarining asosiy qismini soliqlar tashkil etadi. Davlat xarajatlarida esa ijtimoiy soha — ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya ustuvor yo'nalish hisoblanadi. So'nggi yillarda byudjet siyosati yanada shaffof va samarali bo'lishiga e'tibor qaratilmoqda. Bank tizimi va kreditlash ko'rsatkichlari iqtisodiy faollikni ifodalaydi. O'zbekistonda bank aktivlari va kredit portfeli yildan-yilga oshib bormoqda. Kreditlarning katta qismi real sektorni qo'llab-quvvatlashga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, raqamli bank xizmatlari va naqd pulsiz to'lovlar ulushi sezilarli darajada ortmoqda. Investitsiyalar iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda asosiy kapitalga investitsiyalar hajmi oshib bormoqda va YAIMga nisbatan yuqori ulushni (taxminan 30% atrofida) tashkil etadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha ham muhim islohotlar amalga oshirilmoqda. Tashqi savdo ko'rsatkichlari ham muhim ahamiyatga ega. Eksport va import hajmi yil sayin oshib bormoqda, biroq ayrim yillarda savdo balansida salbiy saldo kuzatiladi. Bu esa importning yuqori ekanligini ko'rsatadi. Umuman olganda, O'zbekistonning moliyaviy-iqtisodiy ko'rsatkichlari ijobiy dinamikaga ega bo'lib, iqtisodiy o'sish, investitsion faollik va moliyaviy barqarorlik asta-sekin mustahkamlanib bormoqda. Shu bilan birga, inflyatsiyani nazorat qilish, moliya

bozorlarini rivojlantirish va resurslardan samarali foydalanish kabi vazifalar hali ham dolzarb bo‘lib qolmoqda.

### O‘zbekiston moliyaviy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari (2021–2025)

O‘zbekiston Respublikasining moliya tizimi mamlakat iqtisodiyotining muhim infratuzilmasi bo‘lib, u moliyaviy resurslarni shakllantirish, taqsimlash va ulardan foydalanish jarayonlarini tartibga soluvchi o‘zaro bog‘liq institutlar va mexanizmlar majmuasidan iborat. Ushbu tizimning samarali faoliyati iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash, ishlab chiqarish hajmini oshirish, ijtimoiy sohani rivojlantirish hamda aholi turmush darajasini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Moliya tizimining markaziy bo‘g‘ini davlat moliyasidir. Davlat moliyasi orqali mamlakatda yalpi ichki mahsulotni qayta taqsimlash amalga oshiriladi. Davlat byudjeti bu jarayonning asosiy vositasi hisoblanib, u davlatning moliyaviy siyosatini ifodalaydi. Byudjet daromadlari asosan soliqlar (QQS, foyda solig‘i, daromad solig‘i), bojxona tushumlari va boshqa majburiy to‘lovlar hisobidan shakllanadi. Davlat xarajatlari esa ijtimoiy himoya, ta‘lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma rivoji, mudofaa va boshqa yo‘nalishlarga sarflanadi. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda “natijadorlikka yo‘naltirilgan byudjetlashtirish” tamoyillarini joriy etish orqali davlat mablag‘laridan samarali foydalanishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Mahalliy byudjetlar tizimi hududiy rivojlanishni ta‘minlashda muhim vosita hisoblanadi. Hududlar o‘z daromad bazasini kengaytirish, investitsiyalarni jalb etish va infratuzilmani rivojlantirish orqali iqtisodiy mustaqilligini oshirishga intilmoqda. Bu jarayonda byudjetlararo munosabatlarni takomillashtirish, subsidiya va transfertlar mexanizmini samarali tashkil etish muhim ahamiyatga ega. Byudjetdan tashqari jamg‘armalar moliya tizimining ijtimoiy yo‘naltirilgan bo‘g‘ini sifatida namoyon bo‘ladi. Ular orqali pensiya ta‘minoti, ijtimoiy sug‘urta, bandlikni qo‘llab-quvvatlash va boshqa ijtimoiy dasturlar moliyalashtiriladi. Ushbu jamg‘armalar aholini ijtimoiy himoya qilishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Xo‘jalik yurituvchi subyektlar moliyasi

iqtisodiyotning real sektorida ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlarini moliyalashtirishga xizmat qiladi. Korxonalar daromad olish, foyda taqsimoti, investitsiya faoliyati va ishlab chiqarishni kengaytirish orqali mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo'shadi. Ularning moliyaviy barqarorligi bevosita umumiy iqtisodiy barqarorlikka ta'sir ko'rsatadi. Uy xo'jaliklari moliyasi aholining daromadlari, iste'moli va jamg'armalari bilan bog'liq bo'lib, ichki bozor rivojlanishining asosiy omillaridan biridir. Aholining daromadlari oshgani sari iste'mol hajmi ortadi, bu esa ishlab chiqarishning kengayishiga va iqtisodiy o'sishga olib keladi. Shu sababli davlat tomonidan aholi daromadlarini oshirish va moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Moliya tizimida moliya bozorlari muhim rol o'ynaydi. Moliya bozorlari orqali vaqtincha bo'sh mablag'lar iqtisodiyotning ehtiyoj sezayotgan sohalariga yo'naltiriladi. Pul bozori qisqa muddatli moliyaviy operatsiyalarni, kapital bozori esa uzoq muddatli investitsiyalarni ta'minlaydi. Qimmatli qog'ozlar bozori (aksiyalar, obligatsiyalar) investitsiya jalb qilishning muhim vositasi hisoblanadi. Sug'urta bozori esa moliyaviy risklarni kamaytirishga xizmat qiladi. Bank tizimi moliya tizimining eng faol va dinamik bo'g'inlaridan biri hisoblanadi. Markaziy bank monetar siyosatni amalga oshirib, inflyatsiyani nazorat qiladi, pul massasini tartibga soladi va bank tizimining barqarorligini ta'minlaydi. Tijorat banklari esa iqtisodiyot subyektlariga kreditlar ajratish, depozitlarni jalb qilish, hisob-kitoblarni amalga oshirish orqali moliyaviy vositachilikni ta'minlaydi. So'nggi yillarda raqamli bank xizmatlari, mobil to'lov tizimlari va fintech texnologiyalarining jadal rivojlanishi bank sektorining samaradorligini oshirmoqda. O'zbekistonda moliya tizimini isloh qilish jarayonida xalqaro tajribadan keng foydalanilmoqda. Xususan, xalqaro moliya institutlari bilan hamkorlikni kengaytirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish va moliya tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish bo'yicha muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Bu esa mamlakatning global iqtisodiy tizimdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, moliya tizimida mavjud muammolarni bartaraf etish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Jumladan, moliya bozorlari infratuzilmasini rivojlantirish, bank sektorida

raqobatni kuchaytirish, moliyaviy resurslardan samarali foydalanishni ta'minlash zarur. Bundan tashqari, davlat moliyaviy nazoratini kuchaytirish, korrupsiyaga qarshi kurashish va byudjet mablag'larining shaffofligini oshirish muhim vazifalardan hisoblanadi.

Bu yerda O'zbekiston moliya tizimining asosiy bo'g'inlari va ularning statistik ko'rsatkichlari haqida ma'lumot berib o'taman.

| Tarkibiy qism                 | Mazmuni                                                    | Asosiy vazifalari                                           | Ahamiyati                                       |
|-------------------------------|------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|
| Davlat moliyasi               | Davlat byudjeti va byudjetdan tashqari jamg'armalar majmui | Daromadlarni shakllantirish, xarajatlarni moliyalashtirish  | Iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi |
| Mahalliy byudjetlar           | Hududiy darajadagi moliyaviy resurslar                     | Hududlarni rivojlantirish, mahalliy ehtiyojlarni qondirish  | Hududiy iqtisodiy o'sishni ta'minlaydi          |
| Xo'jalik subyektlari moliyasi | Korxona va tashkilotlar moliyaviy faoliyati                | Ishlab chiqarishni moliyalashtirish, foyda olish            | Real sektor rivojiga hissa qo'shadi             |
| Uy xo'jaliklari moliyasi      | Aholining daromad va xarajatlari                           | Iste'mol va jamg'arma jarayonlarini boshqarish              | Ichki bozor va talabni shakllantiradi           |
| Moliya bozori                 | Pul va kapital harakati amalga oshiriladigan bozor         | Investitsiyalarni jalb qilish, mablag'larni taqsimlash      | Iqtisodiy o'sishni rag'batlantiradi             |
| Bank tizimi                   | Markaziy bank va tijorat banklari majmui                   | Kreditlash, hisob-kitoblar, pul muomalasini tartibga solish | Moliyaviy vositachilikni ta'minlaydi            |
| Sug'urta tizimi               | Risklarni sug'urtalashga yo'naltirilgan moliyaviy tizim    | Moliyaviy risklarni kamaytirish                             | Iqtisodiy xavfsizlikni oshiradi                 |

Moliya nazorati va audit Moliyaviy faoliyat ustidan nazorat tizimi  
Mablag'lardan samarali va maqsadli foydalanishni ta'minlash  
Shaffoflik va intizomni kuchaytiradi

### Xulosa

Yuqoridagi tahlillar va statistik ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston Respublikasining moliya tizimi iqtisodiyotning barqaror faoliyat yuritishida hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lgan murakkab va ko'p tarmoqli tizim hisoblanadi. Uning tarkibiy tuzilishi davlat moliyasi, bank tizimi, moliya bozorlari, xo'jalik yurituvchi subyektlar va uy xo'jaliklari moliyasidan iborat bo'lib, ushbu bo'g'inlarning o'zaro uyg'un faoliyati umumiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlaydi. Statistik ko'rsatkichlar tahlili shuni anglatadiki, mamlakat moliya tizimida bank sektori yetakchi o'rin egallaydi va moliyaviy resurslarning asosiy qismi aynan shu tizim orqali harakatlanadi. Davlat byudjeti esa iqtisodiy va ijtimoiy siyosatni amalga oshirishning asosiy vositasi sifatida katta ahamiyatga ega bo'lib, uning xarajatlarida ijtimoiy soha ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Shu bilan birga, moliya bozori va sug'urta tizimining ulushi nisbatan kichik bo'lib, ularni yanada rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. So'nggi yillarda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar natijasida moliya tizimining samaradorligi oshib, raqamli to'lovlar, kreditlash hajmi va investitsion faollik sezilarli darajada kengaymoqda. Biroq, moliya bozorlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi, moliyaviy resurslardan samarali foydalanish masalalari va ayrim institutsional kamchiliklar hali ham dolzarb muammo bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, O'zbekiston moliya tizimini yanada rivojlantirish uchun bank sektorini mustahkamlash bilan bir qatorda kapital bozorini kengaytirish, sug'urta tizimini rivojlantirish, moliyaviy nazoratni kuchaytirish va raqamli moliya xizmatlarini yanada takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yo'nalishlarda amalga oshiriladigan chora-tadbirlar mamlakat iqtisodiy o'sishini jadallashtirish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Byudjet kodeksi. – Toshkent, 2013 (so‘nggi o‘zgartirishlar bilan).
2. O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent, 2020 (so‘nggi tahrir).
3. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki rasmiy sayti: [www.cbu.uz](http://www.cbu.uz)
4. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi rasmiy sayti: [www.imv.uz](http://www.imv.uz)
5. Vahobov A.V. “Davlat moliyasi”. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2020.